

UDK 325.2 (453.1=862) "14/17"
 949.716: 325.2 (453.1=862) "14/17"
 Izvorni znanstveni rad
 Primljeno: 22. 11. 1998.

Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII. st.)

Lovorka Čoralić

Hrvatski Institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Tema je rada proučavanje iseljavanja Kotorana u Mletke, njihove nazočnosti i djelovanja u Mlecima od XV. do XVIII. stoljeća. Na osnovi vrela iz mletačkih arhiva prikazani su tijekom iseljavanja, zanimanja, mjesta stanovanja, svakodnevni život, religioznost, povezanost s domovinom te djelovanje istaknutih Kotorana u Mlecima. Ističe se da je nazočnost i djelovanje Kotorana u Mlecima jedna od najvažnijih sastavnica hrvatsko-mletačkih povijesnih i kulturnih prožimanja tijekom prošlosti.

Uvod. Rezultati historiografije

U sklopu proučavanja hrvatsko-talijanskih povijesnih i kulturnih veza i prožimanja posebno važno mjesto zauzimaju migracije, prisutnost, život i svakodnevno djelovanje hrvatskih iseljenika u Mlecima. Istraživanje prebogatog gradiva iz mletačkih arhiva i knjižnica neosporno svjedoči o hrvatskom višestoljetnom intenzivnom naseljavanju Mletaka i njihove kopnene i otočne okolice.¹ U procesu prekojadranskih migracija (u konkretnom primjeru u Mletke i Veneto) sudjelovali su iseljenici s cjelokupnog onodobnog hrvatskog državnog i etničkog prostora te su - iako nejednakim brojčanim omjerom - u strukturi hrvatske prekojadranske dijaspore zastupljena područja od južne Ugarske i Slavonije, preko središnje Hrvatske, Like, Krbave, Primorja, Istre, Kvarnera, Dalmacije, Dubrovnika i Boke, pa sve do unutrašnjosti Bosne. Raščlamba najčešće korištenog arhivskog gradiva - bilježničkih oporuka - svjedoči da je jedno od navedenih područja najučestalije prisutno brojem i razgranatošću djelovanja svojih iseljenika. Riječ je o Boki kotorskoj (tada u sastavu Mletačke Albanije), poglavito o njezinom glavnom gradskom središtu - Kotoru.² Tvrdnju o izrazitoj prevazi kotorskih iseljenika u Mlecima zorno potkreplju-

---

¹ Za ovaj rad najviše su korišteni sljedeći fondovi Državnog arhiva u Mlecima (*Archivio di Stato di Venezia*, dalje: ASV): bilježnički spisi (*Notarile testamenti*, dalje: NT), mletački katastici (*X Savi sopra alle decime in Rialto. Catastici di Venezia*, dalje: X Savi) i spisi mletačke inkvizicije (*Santo Uffizio*, dalje: SU). Iz arhiva hrvatske bratovštine (*Archivio della Scuola Dalmata dei ss. Giorgio e Trifone*, dalje: ASD) korišteni su katastik bratovštine (*Catastico*), godišnji troškovnici (*Libri conti e spese*, dalje: LCS) i izvještaji generalnih skupština udruge (*Capitolare grande*, dalje: CG).

je skupna raščlamba oporučnih spisa. Tako od 1325. do 1801. godine Kotorani čine 15,7 % sveukupnog broja hrvatskih iseljenika. Svi ostali hrvatski gradovi (izuzev Zadrana kojih ima 13,8 %) imaju u ukupnom hrvatskom iseljeništvu manje od 10 % (primjerice: Splitskana ima 8,4 %; Šibenčana 7,8 %; Barana 8,0 %; Dubrovčana 6,2 % ; itd.).

Uzimajući u obzir navedene pokazatelje, u ovom ću radu nastojati prikazati - prema spomenutoj arhivskoj građi - tijek, učestalost i raznovrsnost nazočnosti Kotorana u Mlecima. Iako bi za detaljnije poznavanje bokeljskih iseljavanja u Mletke zasigurno bilo potrebno uključiti i druga tamošnja naselja (Perast, Prčanj, Dobrotu, Tivat i dr.), zbog ograničenog prostora istražiti ću i predstaviti isključivo doseljenike koji potječu iz Kotora.

Historiografski prinosi koji se bave problematikom kotorskih iseljavanja u Mletke te njihove nazočnosti i djelovanja u Mlecima ograničeni su na samo nekoliko pojedinačnih priloga, autori kojih su Miloš Milošević i Nikola Luković.³ Osim tih radova, koji se pretežito bave trgovačkim vezama između Kotora i Mletaka (Milošević) odnosno udjelom Bokelja u hrvatskoj Bratovštini sv. Jurja i Tripuna (Luković), niz pojedinačnih podataka o kotorsko-mletačkoj povezanosti nalazi se u različitim drugim radovima o bokeljskoj prošlosti.⁴

Vremenski sklop istraživanja

Raščlamba vremenskoga tijeka iseljavanja, spomena i prisutnosti Kotorana u Mlecima zasniva se na pregledu jedinstvenog arhivskog fonda - bilježničkih oporuka (razdoblje od XV. do XVIII. stoljeća). Na osnovi velikog broja uzoraka (oko 300 oporuka Kotorana, vidi: *Prilog 1.*) zapaža se da učestalija kotorska iseljavanja u Mletke započinju 20-ih godina XV. stoljeća; postupno rastu od 40-ih godina toga stoljeća, a ogroman (trostruki uspon) postižu u posljednjoj četvrtini XV. stoljeća. U idućim razdobljima polagano, ali siguran pada broj kotorskih useljenika. Ipak, tijekom čitavog XVI. stoljeća učestalost kotorskih iseljavanja u Mletke vrlo je visoka i prednjači među istovrsnim pokazateljima za druge hrvatske krajeve. U XVII. i XVIII. stoljeću nastavlja se pad useljavanja te se uglavnom zadržava na razini s početka XV. stoljeća. Usporedno promatrajući pokazatelje kotorskih i općenito hrvatskih iseljavanja, primjećujemo izrazitu podudarnost razdoblja unutar kojega se odvijao najveći dio prekojadranskih iseljavanja (od druge polovice XV. do kraja XVI. st.). Razlozi tako učestalih iseljavanja bili su, s jedne strane, uključenost Kotora u mletačku državnu zajednicu unutar koje Mleci kao glavni grad (metropola) postaju dostupnijim odredištem svih poduzernika (ponajprije trgovaca i pomoraca) i osoba

³ Kotor se pod mletačkom vlašću nalazio od 1420. do 1797. godine. Tijekom toga razdoblja Kotor je glavni grad mletačke stečevine na jugu istočnojadranske obale (Mletačka Albanija - *Albania Veneta*) te se u Kotoru nalazi sjedište predstavnika mletačke vlasti - izvanrednog providura (*provveditore straordinario*).

⁴ M. Milošević, *Prilozi trgovačkim vezama bokeljskih pomoraca sa mletačkim tržištem*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru (dalje GPMK), sv. IV, Kotor, 1955., str. 57-80; N. Luković, *Bratovština bokeljskih pomoraca sv. Đorđa i Tripuna u Mlecima*, GPMK, sv. VI., 1957., str. 33-43.

⁵ M. Milošević, *Narici pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka*, GPMK, sv. 9., 1960., str. 103-150; isti, *Bokeljski galijuni i fregatani XVI i XVII vijeku*, GPMK, sv. 11., 1963., str. 33-50; isti, *Bokeljske tartane XVIII stoljeća*, GPMK, sv. 13., 1965., str. 5-24; isti, *Neki aspekti pomorske privrede Boke kotorske u doba mletačke vladavine (1420-1797)*, Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942-1962, sv. II., Zagreb, 1962., str. 1785-1817; J. Luetić, *Prilozi za pomorsku povijest Južnog Jadrana u XVIII stoljeću*, GPMK, sv. 7., 1958., str. 149-164; I. Stjepčević - R. Kovijanić, *O pomorstvu Boke kotorske sredinom XV. stoljeća*, GPMK, sv. 2., 1953., str. 8-34; *12 vijekova Bokeljske mornarice* (zbornik), Beograd, 1972.

koje trajnim zapošljavanjem žele riješiti temeljna egzistencijalna pitanja. S druge strane, turski prodori i osvajanja, koji se tijekom toga razdoblja opasno približavaju kotorskim gradskim bedemima, te u svezi s tim otežena gospodarska komunikacija sa zaledem, nagnat će brojno pučanstvo da iseljavanjem u prekojadranske krajeve (od Furlanije do Apulije) pronadu trajnu sigurnost životnoga svakodnevlja. Mnogi od njih, stekavši stalno zaposlenje i zasnovavši obitelj, trajno ostaju u Mlecima i najčešće se više ne vraćaju u rodni kraj. Svojim životom i djelovanjem tvorit će - za duga stoljeća unaprijed - važnu sastavnicu hrvatske iseljeničke skupine u gradu na lagunama.

Način bilježenja u vrelima

Kotorski iseljenici u Mlecima poglavito se bilježe vlastitim i očevim imenom, a navođenje prezimena je redovitije tek od XVII. stoljeća. Uz spomen grada podrijetla (*de Cataro, de Lesevich de Cataro* i sl.) katkad se navodi oznaka *Schiavone* - opći mletački naziv za doseljenike s istočnojadranske obale i unutrašnjosti.³ Zabilježena prezimena iseljenika pokazuju prisutnost odvjetaka istaknutih kotorskih plemićkih obitelji. Neke od njih, kao primjerice Bizanti, Boico, Bolica, Buća, Drago, Pasquali, Vračen (Vrachien) i Zagurevići (Zaguri), zastupljene su s više odvjetaka i prisutne su u Mlecima stoljećima.⁴

Jedno od istraživačkih pitanja pri razmatranju vremenskoga tijeka useljavanja, spomen u izvornim i prilagodbe kotorskih doseljenika novoj sredini odnosi se na stupanj i brzinu asimilacije. Raščlamba uzoraka za hrvatsko iseljeničtvo u Mlecima, te u svezi s tim i za Kotorane, pokazuje da skupine hrvatskih useljenika, ma koliko bile brojne i učestale, već u trećoj ili najdalje četvrtoj generaciji potpuno gube svijest o domovinskom i etničkom podrijetlu i potpuno se venetiziraju. Brzoi asimilaciji pridonosila je srodnost i sličnost mletačke sredine s istočnojadranskim područjem, velegradsko obilježje grada na lagunama, istovjetnost vjerske pripadnosti, kao i neki drugi - asimilaciji pogodni čimbenici (poznavanje mletačkog dijalekta, pripadnost istovjetnoj državnoj zajednici, izmještanost s ostalim etničkim skupinama i dr.). Zanimljivo je da se svijest o pripadnosti izrazitije očuvala u potomaka onih skupina useljenika koje su u Mletke pristigle u razdoblju najvećeg iseljavanja na zapadnojadransku obalu. Njihova izrazita brojnost - koja ih je isticala i među ostalim etničkim iseljeničkim skupinama - pridonosila je čvršćoj međusobnoj povezanosti svih iseljenih Hrvata te je samim time bilo moguće da se svijest o podrijetlu prenesu i očuva u prvim sljedećim generacijama. U kasnijem razdoblju kada iseljenički val opada, homogenost hrvatskih iseljeničkih skupina slabi te je proces asimilacije mnogo brži. Promatrajući istovjetne pokazatelje na primjeru kotorske iseljeničke skupine primjećujemo da se svijest o pripadnosti održava uglavnom samo kroz dvije do tri generacije useljenika te da je stoga gotovo nemoguće pratiti povijest jedne iseljeničke obitelji u njezinoj četvrtoj, petoj ili nekoj idućoj ge-

³ Primjerice: Lucia Schiavona da Cataro (ASV, NT, b. 928, br. 172., 21. 9. 1602); Rado Lesevich de Cataro (NT, b. 530, br. 70., 31. 12. 1485); Stefanus de Liesevich de Cataro (NT, b. 879, br. 311., 28. 4. 1505).

⁴ Primjerice: Jerolim Bisanti pok. Frane (ASV, NT, b. 89, br. 84., 17. 2. 1578); Nadal Bisanti (NT, b. 280, br. 590., 30. 6. 1564); Andrija Buća (NT, b. 68, br. 20., 22. 3. 1485); Jerolim Buća pok. Alvisea (NT, b. 82, br. 38., 19. 4. 1649); Stjepan Antuna Bolica (NT, b. 1070, br. 217., 16. 9. 1451); Tripun Bolica pok. Ivana (NT, b. 123, br. 27., 29. 12. 1635); Helena Boico (NT, b. 1084, br. 196., 14. 9. 1534); Ilija Zaguri i Tripun Drago (NT, b. 44, br. 419., 6. 9. 1531); Tripun Pasquali i Antonio Pasquali (SU, b. 137, 1715. god.; b. 138., 1716. god.); Tripun Lukin Vrachien (NT, b. 433, br. 248., 31. 2. 1660).

neraciji. Brzo uključivanje u sve oblike mletačkoga javnog i društvenog života omogućilo je kotorskoj skupini izrazitu djelatnost i produktivnost te je njihov doprinos svekolikom napretku Mletaka bio više nego izrazit. S druge strane, izrazita uklopljenost u mletačku sredinu dovođila je do bržeg nestanka zajedničke svijesti o podrijetlu i etničkoj pripadnosti te je - posebice kad je riječ o suvremenom razdoblju - uzrokovala nestanak nekada zapažene i brojne kotorske iseljeničke skupine.

Zanimanja, gospodarske mogućnosti i poslovno djelovanje kotorskih iseljenika

Zanimanja kotorskih iseljenika nisu redovito zabilježena u mletačkim vrelima, ali s obzirom na relativno velik broj uzoraka može se utvrditi njihova temeljna podjela i struktura (vidi: *Prilog 2.*). Pretežit dio Kotorana bio je zaposlen u zanimanjima pomorskog (30,7 %) i obrtničkog (30,7 %) obilježja te je u ove dvije djelatnosti zajedno bilo ukupno 60 % iseljenika. Unutar pomorske struke prednjače obični mornari, pa ih je bilo 61 % od Kotorana zaposlenih u pomorskoj grani privređivanja. Brojčanim udjelom sljede brodari-prijevoznici (barkaroli), koji u strukturi pomorskih zanimanja Kotorana čine 29 %. Ostala zanimanja pomorskoga obilježja spominju se samo u pojedinačnim primjerima (padroni i kapetani brodova).⁷

Nasuprot pomorstvu, zanimanja Kotorana u obrtničkoj djelatnosti mnogo su šarolikija i brojčano izjednačenija. Izvori ih poglavito bilježe kao djelatnike u tekstilnoj (podstrigači sukna, krojači, kožari), obučarskoj (obučari), drvodjelsko-tesarskoj (drvodjelci, izrađivači vesala, graditelji brodova, bačvari, škrinjari) i građevinskoj (zidari) struci, a u ostalim zanimanjima spomenuti su pojedinačno (mlinari, brijači, sabljari, sitari, tiskari, itd.).

U strukturi kotorskih zanimanja trgovci su zastupljeni s 12,9 %. Pretežito je riječ o trajno iseljenim poduzetnicima, koji trgovačku djelatnost ostvaruju u gradu na lagunama i neposrednoj kopnenoj okolici. Unutar struke razlikuju se trgovci suknom (*drapper, samariter*), drvenom građom (*lignariol*), vinom (*mercante del vin, venditor vini*) i voćem (*frutariol*), a dio ih je naveden općim oznakama *mercante* ili *bazarrioto* (sitničar), bez podrobnijeg pojašnjenja u trgovačkoj djelatnosti.⁸

Kao i drugi hrvatski iseljenici, i Kotorani su također nemalim brojem zastupljeni u duhovnim službama i svećeničkim zvanjima (8,9 % od ukupno zaposlenih Kotorana). Izdvajaju se nešto većim brojem svećenici u tamošnjim crkvama (izrijeком se spominju kao nositelji svećeničkih službi u crkvama S. Giovanni in Bragora, S. Severo, S. Martino, S. Fantino i S. Laurentio), redovnici u samostanskim zajednicama te pripadnice laičkih redova (picokare).⁹

⁷ Brojni kotorski kapetani i padroni brodova spominju se kao privremeni naseljenici Mletaka. Podaci o njihovom, najčešće kratkotrajnom, boravku u gradu na lagunama sadržani su u drugim arhivskim fondovima (npr. *Contoli dei mercanti, Sopracoisoli dei mercanti, V Savi alla mercanzia* i dr.), ali oni zbog opsežnosti građe nisu uključeni u ovo istraživanje.

⁸ Primjerice: Alegretus condam Nicolai samiter (ASV, NT, b. 734, br. 41., 16. 5. 1495); Gasparo de Zuane drapper (NT, b. 578, br. 325., 20. 8. 1542); Rade lignariol (NT, b. 877, br. 707., 15. 10. 1478); Georgius condam Iohannis venditor vini (NT, b. 132, br. 332., 6. 10. 1488); Damianus condam Michiel frutariol (NT, b. 1224, br. 48., 27. 9. 1551); Damianus de Nicolo Lovo mercante (NT, b. 209, br. 153., 1. 5. 1556); Michiel condam Georgii bazarrioto (NT, b. 272, br. 778., 22. 4. 1511).

⁹ Primjerice: Prete Nicolaus condam Natali acolitus in S. Giovanni in Bragora (ASV, NT, b. 959, br. 296., 14. 4. 1506); prete Triffone capelanus S. Severi (NT, b. 389, br. 224., 9. 8. 1504); Antonio Novello prete a S. Martino (NT, b. 11, br. 358., 6. 8. 1580); Natalis mansionario a S. Fantin (NT, b. 753, br. 27., 19. 1. 1500); Iohanna

Kao kućna posluga u domovima mletačkih plemića i građana od Kotorana je zaposleno 7,9 %. Pretežito su to žene (djevojke ili udovice) navedene u izvorima jedinstvenim oznakama za tu kategoriju zaposlenog stanovništva (*massera, serva*).¹⁰ U državnim zanimanjima rjeđe su zaposleni hrvatski iseljenici. Kotorani u na navedenoj djelatnosti obuhvaćaju 6,9 % zaposlenih iseljenika, pretežito čuvara i poslužitelja u raznim uredima (*famulo, fante, custode, guardiano*), ali i procjenitelja, mjernika i nižih činovnika pri nekim sličnim državnim magistraturama.¹¹ Naposljetku, izvori svjedoče o nekoliko Kotorana uključenih u vojnu službu (2 % u ukupnoj strukturi njihovih zanimanja), a riječ je o pripadnicima plemićkih obitelji koji obnašaju više čimove u mletačkoj vojsci.¹²

Ukupno promatrajući, pretežit dio kotorske iseljeničke skupine ubrajao se u srednji i niži društveni sloj (pučane), uklapajući se time u uobičajenu i prosječnu strukturu najvećega dijela hrvatskoga iseljeničtva u Mlecima. Njihove su gospodarske imućnosti nevelike, poduzetnička nastojanja ograničena isključivo na grad u kojem borave, a stečeni kapital i imetak nisu dovoljni za otpočinjavanje složenijih i razgranatijih poslovnih pothvata. Nasuprot njima, izdvaja se brojčano nevelik dio iseljenih Kotorana koji su po svojim gospodarskim mogućnostima, kapitalu, razgranatosti poslovanja i društvenom standardu uvelike odudarali od prosječnog koeficijenta imućnosti gradskih pučana. Podaci o kapitalu, imetku i uključenosti u raznovrno poslovanje sadržani su u oporučnim navodima pri iskazivanju prava na nekretnine u gradu (kuće, tereni, skladišta, dućani, radionice), prava na zemljišne posjede u Venetu te pri potraživanju novčanih iznosa od dotadašnjih poslovnih sudrugova. Tako, primjerice, trgovac voćem Damjan pok. Mihočila posjeduje dio kuće s pripadajućim spremištima i prodavaonicom voća u siromašnoj ribarskoj četvrti S. Nicolo dei Mendicoli u predjelu Dorsoduro, a novčarski poduzetnik Juraj pok. Natala vlasnik je kuće u župi S. Simeone Profetta u predjelu S. Croce.¹³ Bogati Kotoranin Polo Speranza vlasnik je više kuća u župi S. Pietro di Castello, a među brojnim posjedima trgovca Stjepana Tartara izrijeком se navodi kuća u Mlecima i radionica ili dućan (*bottega*) u mjestu Ponte di Brenta.¹⁴ Mnogo su brojniji pokazatelji posjeda kotorskih iseljenika na agrarnom području mletačke *Terra ferme*, nego podaci o njihovim nekretninama u gradu. Riječ je pretežito o zemljišnim posjedima (oranice, vinogradi, maslinici, stočni fond, gospodarske zgrade) u mjesti-

sacristana ecclesie S. Laurentii (NT, b. 676, br. 455., 13. 1. 1523); fra Stephanus conversus ordinis S. Francisci de observantia (NT, b. 272, br. 628., 4. 7. 1497); Suor Chiara condam Zorzi pizzocara terzio ordine di S. Francesco (NT, b. 768, br. 92., 14. 6. 1548).

¹⁰ Primjerice: Catarina massera in casa Girardo sartor (ASV, NT, b. 386, br. 328., 30. 1. 1562); Stana massera in domo Victoris Moroseno (NT, b. 1018, br. 462., 17. 8. 1495); Maria massera Iacobi Dulci (NT, b. 536, br. 90., 5. 5. 1500); Barbara fu Luce iam annis multis serviens de monasterio S. Laurentii (NT, b. 408, br. 41., 12. 11. 1513).

¹¹ Primjerice: Damianus Iohannis famulus ad officium di consuli mercatorum (ASV, NT, b. 577, br. 95., 11. 6. 1530); Novello custode domus arsenatus (NT, b. 209, br. 2., 26. 11. 1540); Vicenzo Barboni guardian delli Signori al criminal (NT, b. 420, br. 936., 3. 3. 1570); Georgius condam Radi stimatoris ad officium Serenissime (NT, b. 776, br. 201., 27. 8. 1527); Nicolao de Nicolai disbolador al datio del vin (NT, b. 928, br. 74., 18. 1. 1602).

¹² Primjerice: *sargente general Francesco Buchia* (ASV, NT, b. 212, br. 30., 20. 8. 1780); *Trifon Boliza governatore* (NT, b. 123, br. 27., 29. 12. 1635).

¹³ ASV, NT, b. 1224, br. 48., 27. 9. 1551; b. 982, br. 39., 3. 11. 1453.

¹⁴ ASV, NT, b. 143, br. 63., 2. 9. 1554; b. 742, br. 58., 18. 7. 1513.

ma Gaiani, Pieve di Sacco, Ponte di Brenta, Roncha i dr.¹⁵ Novčano i kreditno poslovanje jedan je od najizrazitijih oblika poduzetničke djelatnosti iseljenih Kotorana. Uspješnost njihovih poslovnih pothvata, razgranatost i učestalost poslovanja te visina kapitala iskazana je u brojnim oporučnim navodima kojima se izražava pravo na dobit ili potraživanje određenih novčanih iznosa.¹⁶ Dio kapitala pohranjen je u depozitu (*zeca*) te se oporučnom odredbom pravo njihova potraživanja i uporabe prenosi na oporučiteljeve nasljednike.¹⁷ U oporukama iseljenih Kotorana sadržani su podaci i o drugim vrstama imovine, mahom o udjelu i suvlasništvu u brodovima i barkama korištenim za trgovačka putovanja, te i pravo na uporabu prodajnih mjesta (*banco*) u vodećim trgovačkim četvrtima grada.¹⁸

Mjesta stanovanja Kotorana

Mjesta stanovanja kotorskih iseljenika u Mlecima također su vrlo važan pokazatelj njihova svakodnevnog života i djelovanja. U mletačkim izvorima mjesto stanovanja određuje se prema predjelu (*sestiere*) i crkvenoj župi (*contrada, confinio*) u kojoj doseljenik obitava. Podrijetlom iz različitih dijelova istočnojadranske obale, hrvatski doseljenici, a među njima i Kotorani, bili su tijekom života i djelovanja u Mlecima objedinjeni zajedničkim mjestima stanovanja i obavljanja temeljne profesionalne djelatnosti. U predjelu Castello u istočnom dijelu grada, povoljno smještenom uz najljepšu i za pristajanje brodova najpogodniju mletačku obalu (*Riva degli Schiavoni*), najčešće su, posebice u XV. i XVI. stoljeću, zabilježeni doseljenici iz svih krajeva istočnojadranske obale. Stoga, jednako kao i drugi iseljeni Hrvati, i Kotorani pretežitim dijelom stanuju u pojedinim župama toga gradskoga predjela (vidi: *Prilog 3.*). Zorno o tome svjedoče statistički podaci načinjeni na osnovi istih uzoraka (oporuke), prema kojima je u Castellu bilo čak 46,7 % Kotorana nastanjenih u Mlecima. Unutar predjela Castello vodeća četvrt prema broju naseljenih Kotorana bila je središnja župa S. Pietro di Castello i u njoj je obitavalo 25,2 % iseljenika nastanjenih u Castellu. Brojčanim udjelom Kotorana unutar Castella izdvajaju se još župe S. Severo (13,4 % Kotorana nastanjenih u Castellu), S. Giovanni Novo (9,2 %) i S. Giovanni in Bragora (8,4 %), a ostale su župe (S. Antonino, S. Antonio, S. Biagio, S. Justina, S. Maria For-

¹⁵ Primjerice: trgovac Damjan Lovo vlasnik je velikih posjeda u selu Roncha (ASV, NT, b. 209, br. 153., 1. 5. 1556). Zemljišta u selima Gaiani i Noal posjeduje Luka pok. Andrije (NT, b. 930, br. 407., 30. 8. 1521), a Stjepan Milević raspolaže sa 2,5 kampa oranica u Pieve di Sacco (NT, b. 127, br. 801., 22. 5. 1534). Stjepan Tartaro posjeduje zemljišna imanja, stočni fond i kuće u Ponte di Brenta (NT, b. 1200, br. 150., 5. 11. 1514).

¹⁶ Primjerice: Petar pok. Rade iskazuje pravo na novčani iznos pohranjen u mletačkom uredu *camera del urumamenti* (ASD, Catastico, str. 71'-72, 21. 7. 1487); Juraj pok. Natalisa potražuje od Giorgia Delatrisa 285 groša, 12 groša od Janucija iz Apulije, 60 dukata od Bortola Alexandrovog i Zuane Francesca, 80 libara od trgovca drvom Zaccarie Trevisana i Pietra de Latore, 24 libre od Pietra iz Milana, 72 libre od Antuna Stražića iz Trogira te neku svotu od mletačkog drvodjelca Petra (NT, b. 982, br. 39., 3. 11. 1453).

¹⁷ Stjepan Milević drži u pohrani 500 dukata i ostavlja ih svojim sinovima (ASV, NT, b. 578, br. 328., 12. 9. 1538); Helena Boico, udovica Stjepan Tartaro, raspolaže prihodom od 600 dukata uloženi *in uno fondo sacro* (NT, b. 190, br. 225., 7. 3. 1530); 300 dukata pohranjenih u *zecbu* dariva Vicko Barboni u karitativne svrhe (NT, b. 655, br. 680., 25. 5. 1567).

¹⁸ Polovicu udjela u brodu koji je služio za prijenos vina iskazuje Stjepan Tartaro (ASV, NT, b. 1200, br. 150., 5. 11. 1514), a njegova udovica Helena Boico vlasnica je prodajnog mjesta na Piazzzi S. Marco (NT, b. 190, br. 225., 7. 3. 1530). Vlasništvo nad jednom manjom barkom iskazuje brodar Tripun Ivanov (NT, b. 647, br. 730., 21. 8. 1576), a vlastitu barku i pripadajuću opremu navodi Rado Kotoranin (NT, b. 974, br. 231., 23. 9. 1478).

mosa, S. Martino, S. Provolo, S. Trinità i dr.) spomenute mnogo rjeđe. Dvostruko manje Kotorana nego u Castellu zabilježeno je u središnjem predjelu S. Marco (22 %), čije su gradske župe tijekom svih stoljeća predstavljale važno odredište brojnih pripadnika hrvatske iseljeničke skupine. Unutar predjela S. Marco Kotorani najčešće stanuju u župama S. Moisè (25 %) i S. Giuliano (17,9 %). Ostale gradske župe, izuzev nešto veće zastupljenosti u župama S. Anzolo, S. Vitale i S. Fantino, spominju se samo pojedinačno kao mjesta okupljanja i obitavanja iseljenih Kotorana. Castellu susjedan predjel Cannaregio nastanjuje 11 % Kotorana, a svi drugi predjeli spomenuti su sa manje od 10 % (Dorsoduro: 7,1 %; S. Polo: 4,3; S. Croce: 3,5 %). Manji dio iseljenih Kotorana (5,5 %) obitava na otocima mletačke lagune (Chioggia, Giudecca, Lazzareto Vecchio i Murano).

Podaci iz spisa mletačkih bilježnika nisu jedini izvor za proučavanje mjesta stanovanja naših doseljenika u Mlecima. Za razdoblje od XVII. stoljeća raspoložemo i s podrobno vođenim katastricima pojedinih župa unutar svakog pojedinog gradskog predjela. Katastrici su izrađivani na poticaj državne magistrature *X Savi sopra alle decime in Rialto* i sadrže podatke o nekretninama (poglavito kućama i stanovima), njihovom točnom smještaju unutar gradske župe, o vlasnicima, podstanarima, trajanju i iznosu najamnine. Najpotpuniji podaci o Kotoranima potječu iz katastrika načinjena 1661. godine, a brojem primjera prednjače župe u Castellu (poglavito župa S. Giovanni in Bragora).¹⁹ Katastrici nastali 1712. i 1740. godine manje su pouzdan pokazatelj regionalne pripadnosti hrvatskih iseljenika jer pri navođenju vlasnika kuća i stanara najčešće ne spominju njihovo matično podrijetlo nego samo osobna imena i prezimena.²⁰

svakodnevni život: obitelj, prijatelji i sunarodnjaci

Osnovne krugove svakodnevnog života i komunikacije naših iseljenika, bez obzira na društveni status, imovne mogućnosti, zanimanje ili podrijetlo, činile su njihove obitelji, bliža i dalja rodbina, prijatelji, poznanici i poslovni suradnici stečeni na osnovi zajedničkog domovinskog podrijetla, zajedničkog mjesta stanovanja ili obavljanja istovjetne profesionalne djelatnosti. Iako je dio doseljenika dolazio u Mletke s obiteljima koje su zasnovane već u domovini, znatno ih je više sklappala brakove i zanimala obitelji tek nakon dospijanja u novu sredinu. Raščlamba bilježničkih spisa koji se odnose na kotorske iseljenike pokazuje da se najveći dio doseljenika spominje u bračnom odnosu te da su njihovi supružnici odnosno supružnice također stanovnici Mletaka. Tek manji broj spisa ne navodi nikakav bračni status doseljenika te je najvjerojatnije riječ o samcima ili (češće) o udovicama ili udovcima koji su bez bračnog sudruga ostali u posljednjim godinama života. Iz ove sažete raščlambe kotorskih oporuka u Mlecima vidljivo je da većinom cjelokupna obitelj obitava u Mlecima te se može pretpostaviti da je većina obitelji zasnovana tijekom boravka i djelovanja iseljenika u gradu na lagunama. Iako u svim spisima nije moguće

¹⁹ Primjerice: Luka Kotoranin plaća Marku Antoniu Belli 24 dukata godišnje za najam skladišta u *Corte de Ca' Memo*. Na istom su mjestu i skladišta istoga vlasnika, unajmljena od *Schiavoni di Cataro*. Kao stariji *Corte de Ca' Memo* spominju se i padroni broda Ivan Mihovilov i Marko Kotoranin te udovica Anzola. Vlasnici kuća u kojima stanuju spomenuti Kotorani jesu Lodovico Malipero, Pietro Morosini i Benedetto Soranzo (ASV, X Savi, b. 420, fasc. IX., str. 415-415', 416, 417').

²⁰ U katastriku iz 1712. sa sigurnošću se može potvrditi kotorsko podrijetlo samo za izrađivača vesala Ivana, stanovnika župe S. Trinità. Ivan stanuje u *Calle di Borsa* u kući Francesca Negria te plaća godišnji najam od 12 dukata (ASV, X Savi, b. 428, fasc. VIII., str. 68').

sasvim pouzdano utvrditi podrijetlo supružnika odnosno supružnice oporučitelja, primjetan je prilično veliki broj brakova sklopljenih između doseljenika istovjetnog matičnog podrijetla (kotsko-kotorski brakovi).²¹ Pripadnice i pripadnici kotorske iseljeničke skupine ostvarju brojne brakove i s doseljenicima koji potječu sa šireg područja Mletačke Albanije (Budva, Herceg-Novi, Paštrovići, Drivast),²² ali i s Hrvatima iz drugih - poglavito dalmatinskih - krajeva istočnojadranske obale (Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Dubrovnik).²³ Niz kotorskih brakova u Mlecima sklopljen je s domaćim mletačkim stanovništvom, ali i s doseljenicima iz brojnih talijanskih gradova (Bergamo, Bologna, Brescia, Milano, Padova, Parma, Pesaro, Trento, Verona, Vicenza).²⁴

Članovi najuže obitelji (roditelji, supružnici, djeca, braća i sestre, unuci) redovito su osobe najvećeg povjerenja te se u oporukama gotovo redovito susreću kao izvršitelji posljednje želje oporučitelja, ali i kao glavni nasljednici (*herede residuario*) njegove cjelokupne pokretne i nepokretne imovine. U obiteljski krug mogu se ubrojiti nezakonita ili usvojena djeca, kojima se katkad ostavlja cjelokupan oporučiteljev imetak.²⁵

Osim obitelji i najbližih članova rodbine, doseljenikovi prijatelji i poznanici, stečeni na osnovi zajedničke domovinske pripadnosti, istovjetnosti mjesta stanovanja i zanimanja, također su ne manje važan krug njihova svakodnevlja. Budući da je najveći dio kotorskih iseljenika pripadao u srednji i niži društveni sloj (pučane), i njihovi prijatelji spomenuti u oporukama pretežito su bile osobe istog društvenog statusa. Smatrajući svoje prijatelje osobama najvećeg povjerenja i odanosti, neki su doseljenici upravo njima povjerali izvršenje svoje posljednje želje, dodjeljujući im u raspodjeli svoje imovine dio pokretnih dobara. Kao mjesta podrijetla doseljenika s istočnojadranske obale koje su Kotorani spomenuli kao izvršitelje oporuka izrijekom se navode gradovi i otoci u Mletačkoj Dalmaciji (Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Hvar, Dubrovnik) i Mleta-

²¹ Primjerice: Ursa de Cataro uxore Blasii de Cataro (ASV, NT, b. 576, br. 60., 10. 12. 1426); Catarina de Cataro relicta ser Matio de Cataro (NT, b. 386, br. 328., 30. 1. 1562); Catarina condam Radi Montanello de Cataro relicta Radi de Cataro (NT, b. 937, br. 245., 21. 7. 1524); Lena fia ser Damiani de Cataro relicta Stephani de Cataro (NT, b. 410, br. 89., 20. 4. 1524).

²² Primjerice: Marina de Budua relicta Allegretti de Cataro (ASV, NT, b. 133, br. 433., 10. 9. 1501); Ana de Cataro consorte Iohannis de Castel Nuovo (NT, b. 734, br. 44., 30. 7. 1493); Franceschina condam Zorzi Pastrovichio relicta Piero de Cataro (NT, b. 11, br. 161., 7. 8. 1580); Maria condam Iohannis de Cataro relicta Petro Procali de Drivasto (NT, b. 44, br. 259., 16. 10. 1529).

²³ Primjerice: Magdalena condam Marco da Cataro consorte Simon da Zara (ASV, NT, b. 44, br. 272., 5. 3. 1540); Helena da Cataro uxor Marci de Sebenico (NT, b. 911, br. 206., 16. 4. 1472); Anzola de Cataro moier Michael de Traù (NT, b. 1078, br. 2., 3. 12. 1521); Chiara de Cataro relicta ser Anzolo da Spalato (NT, b. 768, br. 92., 14. 6. 1548); Catarina de Cataro uxor ser Iohannis Grando de Ragusio (NT, b. 66, br. 108., 17. 7. 1496).

²⁴ Primjerice: Agata de Cataro relicta Bertoli Bergamascho (ASV, NT, b. 528, br. 9., 10. 10. 1543); Gasparina Polla de Cataro relicta Andrea de Pesaro (NT, b. 43, br. 156., 5. 4. 1541); Lucia de Cataro moier de Iacomo Padoan (NT, b. 654, br. 419., 25. 3. 1549); Marietta de Cataro uxor Dominici Vicentini (NT, b. 874, br. 350., 9. 1. 1524); Stana da Cataro relicta Domenico Mesura de S. Martino de Verona (NT, b. 127, br. 794., 14. 11. 1541).

²⁵ Primjerice: Ana condam Zuane da Cataro: lasso sola herede mia fiola natural Anzola (ASV, NT, b. 417, br. 35., 29. 10. 1557); Magdalena uxor ser Michaelis de Cataro: residuum dimitto marido meo e Stephanelle filie mee adoptive equaliter (NT, b. 875, br. 41., 13. 7. 1490); Lena filia Iacobi de Cataro: residuum dimitto Iohanna uxore Cristofori Scutarini filia mea naturale (NT, b. 786, br. 116., 9. 5. 1528).

čkoj Albaniji (Kotor, Luštica, Budva, Bar, Heceg-Nov, Paštrovići) te - u samo jednom primjeru - grad Požega u slavonskom dijelu Hrvatske.²⁶ Osim kao izvršitelji posljednje želje kotorskih oporučitelja, Hrvati u Mlecima spominju se i kao svjedoci pri sastavljanju oporuke, a s obzirom na mjesto podrijetla spomenuti su svi onodobni značajniji gradovi i naselja na istočnojadranskoj obali. Dio istih hrvatskih doseljenika, spomenutih u svojstvu izvršitelja oporuke ili svjedoka, navodi se i pri podjeljivanju oporučnih legata. Prijateljima i poznanicima istoga domovinskog podrijetla, često iz različitih dijelova istočnojadranske obale i unutrašnjosti, kotorski oporučitelji daruju manji dio pokretne imovine (poglavito manje novčane svote, pokućstvo, odjeću, obuću i slično).²⁷ Bliskost i povezanost Kotorana s doseljenicima najraznolikijeg matičnog podrijetla potvrđena je i oporukama brojnih drugih iseljenih Hrvata. U njihovim se oporukama Kotorani spominju kao izvršitelji oporučiteljeve posljednje želje, obdareni pri podjeli imovine te (najčešće) kao svjedoci prilikom potpisivanja i ovjere oporučnog spisa.²⁸ Prijateljski krugovi komunikacije kotorskih iseljenika s osobama istovjetne domovinske pripadnosti samo su jedan od oblika njihova raznovrsnog svakodnevnog druženja. Stoga se kao izvršitelji, svjedoci i obdareni u oporukama spominju i njihovi brojni mletački prijatelji (starosjedilačko stanovništvo), ali i doseljenici iz raznih drugih talijanskih gradova. Najviše ih se bavi sličnom ili istovjetnom profesionalnom djelatnošću, stanuje u obližnjim gradskim predjelima i župama te pripada srednje ili sitno imućnom sloju gradskih pučana. Posebnu kategoriju osoba s kojima je dio naših doseljenika živio u Mlecima, te koji, unatoč nižeg društvenog statusa, čine sastavni dio svake obitelji, predstavlja kućna posluga. Posluga se prije svega javlja uz imućniji sloj doseljenika i pretežito je riječ o ženama (najčešće udovicama ili mladim djevojkama), koje su katkad podrijetlom s naše obale.²⁹ Njima se pri raspodjeli imovine redovito ostavlja manji dio oporučiteljevih pokretnina, uz obvezivanje izvršitelja oporuke da članovima posluge isplate plaću stečenu višegodišnjom službom.³⁰

²⁶ Primjerice: izvršitelj oporuke Agnese, supruge Kotoranina Rade, je Požeženin Matija (ASV, NT, b. 877, br. 707., 15. 10. 1478); Ivan iz Hvara izvršitelj je Leni iz Kotora (NT, b. 982, br. 26., 26. 3. 1498), a Dubrovčani Jerolim Bona i Ivan Lughini obavljaju istu dužnost za kotorskog plemića Jerolima Bizantia (NT, b. 89, br. 84., 17. 2. 1578); Nikola Zadrani izvršitelj je draguljaru Mihovilu (NT, b. 63, br. 81., 1511.), a Alegret Splitsanin Kotoraninu Pasqualu (NT, b. 576, br. 180., 9. 7. 1456).

²⁷ Primjerice: Agnesa uxor Radi de Cataro: dimitto Anne uxori Mathei de Poxega commissarii mei unam meam pelizam grossam, unam traversam e unum camisorum album. Item dimitto Matheo ducati doi (ASV, NT, b. 877, br. 707., 15. 10. 1478); Barbara de Cataro: dimitto Magdalene de Spalato ducato uno, un vardacuor de blanchetta de melioribus (NT, b. 377, br. 29., oko 1501.); Zuane de Piero da Cataro: lasso ducati 3 Nicolo de Ragusa (NT, b. 911, br. 343., 2. 6. 1460).

²⁸ Primjerice: Alegret iz Kotora izvršitelj je oporuke Budvaninu Radi (ASV, NT, b. 377, br. 205., 8. 6. 1475), a Kotoranin Ivan obavlja istu dužnost Pažaninu Pasqualu (NT, b. 576, br. 453., 29. 8. 1435). Juraj Kotoranin svjedoči potpisivanju oporuke Splitsanke Lucije (NT, b. 132, br. 332., 6. 10. 1488), a kotorski plemići Ilija Zaguri i Tripun Drago svjedoče oporuci Rade Blizakuće iz Paštrovića (NT, b. 44, br. 419., 6. 9. 1531). Svećenik Nikola iz Kotora svjedoči Katarini iz Bara i Damjanu iz Budve (NT, b. 753, br. 27., 19. 1. 1500; b. 753, br. 46., 25. 6. 1500).

²⁹ Šibenčanka Marija služavka je u kući kotorskog poduzetnika Stjepana Tartara (ASV, NT, b. 1200, br. 150., 5. 11. 1514), a Ana Ramjaković poslužuje plemkinju Franceskinu Buća (NT, b. 212, br. 30., 20. 8. 1780).

³⁰ Primjerice: Helena uxor Radi de Cataro: lasso Marciliane ancille mee una vesta mea, una pelizza e due camise (ASV, NT, b. 967, br. 154., 13. 3. 1512); Luchina condam Hierolimo da Cataro: lasso Marina mia camare due camise lavorade nove. Lasso a Antonia mia massera quattro camise e una vestura de sarzia nova (NT, b. 280, br. 465, 19. 10. 1546).

Vjerski život i religioznost. Odnosa Kotorana s mletačkim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama
 Život ljudi prošlih vremena teško je cjelovito promotriti bez osvrta na njihov vjerski život i religioznost. Crkvene župe, samostani, kapele, bratovštine i hospitali mjesta su s kojima je bio u svezi nemali dio svakodnevlja svakog pojedinca prošlih stoljeća. Duhovni život Kotorana u Mlecima nije se razlikovao od vjerskih običaja i života drugih iseljenih Hrvata, pa ni od bilo kojega stanovnika grada na lagunama. Podaci o njihovom vjerskom životu, posebice o odnosu prema tamošnjim crkvenim ustanovama, podrobno su zabilježeni u oporukama doseljenika te su stoga one najvažniji izvor za proučavanje tog dijela njihova svakodnevlja. Prvi podatak o duhovnom životu odnosi se na mjesto sahrane. Na osnovi raščlambe velikog broja uzoraka (oporuکا) može se vrlo zorno utvrditi da su crkvena groblja koja doseljenik odabire za svoje posljednje počivalište najčešće smještene u granicama predjela i župe njegova stanovanja. Stoga se u kotorskim oporukama najčešće odabiru grobnice u župama Castella. Osim žitelja toga predjela, u tamošnjim župama nerijetko se pokapaju i Kotorani nastanjeni u drugim dijelovima grada te je taj podatak dokaz više o izrazitoj povezanosti i okupljanju iseljenih Hrvata u određenim dijelovima grada. Prema učestalosti spominjanja u oporučnim željama kao mjesto pokopa najčešće se odabiru franjevačka crkva S. Francesco della Vigna, dominikanska bazilika SS. Giovanni e Paolo (S. Zuane Polo), samostan S. Laurentio, crkve S. Antonino, S. Maria Formosa, S. Trinità i druge.³¹

Osim podataka o mjestu sahrane, redovito se u svim oporukama pa i u oporukama kotorskih iseljenika navode troškovi sahrane i pojedinosti u svezi s pogrebni običajima. Poglavitno je riječ o broju i vrstama misa u spomen na pokojnika i njegove pretke, o odjeći (habitu) u kojoj se sahranjuje, nošenju voštanica i svijeća, kao i o pratnji koja sudjeluje u ispraćaju pokojnika (u kojoj obično sudjeluju predstavnici tamošnjeg kaptola, članovi bratovštine kojoj je pokojnik pripadao te štitenici obližnjih hospitala).³² Česte su odredbe o slanju jedne ili više povjerljivih osoba na hodočašće nakon oporučiteljeve smrti. U oporukama kotorskih iseljenika zabilježeni su podaci o slanju na hodočašće u neko od tradicionalnih svetih mjesta u Mlecima. Riječ je o crkvama S. Laurentio, S. Pietro di Castello, S. Trinità i S. Croce, koje su zbog svoje dostupnosti svakom tamošnjem žitelju najčešće spominjane u ovom dijelu oporučnih navoda.³³ Osim tih mletačkih

³¹ Primjerice: Antonio condam Damiani: sepelire ad S. Francesco Vinea (ASV, NT, b. 958, br. 30., 26. 6. 1509); Marietta fiola Luce: sepelire in arche del Rosario de S. Zuane Polo (NT, b. 277, br. 270., 23. 10. 1588); Helena condam ser Andrea: sepelire in chiesa del S. Antonin (NT, b. 298, br. 210., 3. 11. 1555); Iohanna da Cataro: sepelire in monasterio S. Laurentio (NT, b. 676, br. 515., 3. 4. 1521); Ana de Cataro: sepelire ad ecclesia S. Maria Formosa in sepultura scole Beate Verginis (NT, b. 734, br. 44., 30. 7. 1493); Lena condam Iacobi: sepelire ad cimiterio S. Trinitatis (NT, b. 786, br. 116., 9. 5. 1528).

³² Primjerice: Lucezia condam Primo: sepelire a S. Domenigo vestita del habito S. Domenigo. Lasso ducati 2 alli fratri S. Domenigo per dir messe. Siano spesi ducati 2 in cere tolendo dopieri 4 di lire 3 l'uno. Sia tolto il sacerdote della contrada e siano tolte 12 pizzocare per accompagnar il mio corpo (ASV, NT, b. 845, br. 197., 6. 4. 1553); Petrus Andree: sepelire in scola S. Rochi. Dicitur messe 60 mortuorum in ecclesia mie contrade. Asociatur meum cadaverum capitulo mee contrade cui dimitto ducati 4, soldos 20 (NT, b. 410, br. 238., 3. 4. 1528).

³³ Agnesa uxor Radi de Cataro: mittere ad Crucem, Castellum, Trinità et S. Laurentium (ASV, NT, b. 877, br. 707., 15. 10. 1478); Catarina uxor Luce de Cataro: mittere S. Trinità, S. Laurentio, S. Pietro Castello una persona bona et ei dare ducati 4 (NT, b. 1229, br. 169., 28. 9. 1476).

crkva, Kotorani spominju kao hodočasnička stjecišta u koja šalju neku blisku osobu glasovita talijanska odredišta Asiz, Loreto i Rim te Kristov grob u Svetoj zemlji.³⁴

Crkve i samostani najčešće su prva i najbrojnija kategorija vjerskih ustanova kojima oporučitelj dariva dio imovine. Prema vrsti legata najčešće je riječ o manjoj novčanoj svoti za različite potrebe dotične ustanove, iako se u nekim oporukama pobliže određuje namjena darovanog legata (npr. za popravak i preuređenje crkve, kupnju ili izradbu kaleža, slika, crkvenog ruha i slično). Uglavnom se obdaruju crkve i samostani smješteni u blizini doseljenikova mjesta stanovanja te se stoga u oporukama Kotorana najčešće spominju vjerske ustanove predjela Castello. Učestalošću obdarivanja tamošnjih crkava i samostana prednjače S. Francesco della Vigna, S. Laurentio, dominikanska bazilika SS. Giovanni e Paolo, crkve S. Iseppo, S. Maria Formosa i katedrala S. Pietro di Castello.³⁵ Crkve i samostani drugih predjela spominju se znatno manje, a učestalošću obdarivanja prednjače crkve S. Maria dei Miracoli (Cannaregio), S. Rocco (Dorsoduro) i S. Fantino (S. Marco).³⁶ Od vjerskih ustanova izvan grada, upućeno je najviše legata samostanu S. Maria delle Grazie na istoimenom otoku, a crkve i samostani na Giudecci i Chioggi spominju se pojedinačno.³⁷

U svezi s obdarivanjem mletačkih crkava i samostana jest i obdarivanje bratovština (*scuola, fraternita*), vjerskih udruženja nastalih na osnovi profesionalne djelatnosti (obrtničke i pomorske bratovštine), etničkog podrijetla članova (tzv. nacionalne bratovštine) ili (najčešće) isključivo zbog štovanja određenog vjerskog kulta ili sveca-zaštitnika udruge (npr. marijanske bratovštine). Bratovštinama se najčešće ostavlja manja novčana svota (rjede znatniji dijelovi imovine), katkada uz obvezu da članovi bratovštine (kojoj je najčešće pripadao i sam oporučitelj) sudjeluju u posljednjem ispraćaju pokojnika. U oporukama kotorskih iseljenika prednjače bratovštine sa sjedištem u nekoj od crkava predjela Castello, mahom u neposrednoj blizini ili u župi doseljenikova mjesta boravka.³⁸

³⁴ Luca de Cataro: dimitto 10 ducati uni qui vadat Asisum et Romam. Uni qui vadat ad S. Sepulcrum 50 ducati (ASV, NT, b. 875, br. 49., 1497.); Roxa uxor Iohannis de Cataro: dimitto ducati 12 per una persona vada ad S. Franciscum de Asisum et S. Maria de Loreto (NT, b. 911, br. 599., 3. 12. 1469).

³⁵ Primjerice: Hierolimo Bisanti: lasso a frati de S. Francesco di Venezia ducati 60 per far un paramento (ASV, NT, b. 89, br. 84., 17. 2. 1578); Lena fia ser Demetrii de Cataro: voglio dare soldorum 9 parvorum ad S. Petrum Castello e soldorum 9 ad S. Laurentium. Residuum dimitto monasterio S. Laurentii (NT, b. 44, br. 226., 18. 10. 1528); Iustina relicta Dimitrio de Cataro: lasso a S. Zuane Polo una delle mie tazze argente delle qual sia fatto un calice (NT, b. 930, br. 312., 20. 7. 1539); Lucia uxor Philippi de Cataro: dimitto fabriche S. Fantini, S. Iseppo e S. Christoforo ducato uno per cadauno loco (NT, b. 968, br. 293., 6. 5. 1522).

³⁶ Primjerice: Lucas de Cataro: dimitto fabriche S. Marie Miracolis ducati 10 (ASV, NT, b. 875, br. 49., 22. 2. 1481); Iacobina relicta Pietro da Cataro: dimitto ecclesie S. Rocho ducatum unum (NT, b. 876, br. 422., 1478.); Stephanus Tartaro: lasso alla fabrica della giesia de S. Fantin ducati 4 (NT, b. 1200, br. 150., 5. 11. 1514).

³⁷ Primjerice: Stefanus de Lesevich de Cataro: dimitto S. Maria delle Grazie ducati 10 (ASV, NT, b. 879, br. 311., 28. 4. 1505); Stephanus Tartaro: lasso S. Cosme e Damiani alla Zudeca ducati doi (NT, b. 742, br. 58., 18. 7. 1513); Catarina uxor Damiani de Cataro habitatrix Clodie: dimitto ducatum unum fabriche ecclesie S. Marie de Navicella (NT, b. 1343, reg. V, br. 253., 4. 2. 1526); Stana uxor Nicolai de Cataro de S. Eufemia a Zudecha: dimitto ecclesie S. Eufemie ducati 10 (NT, b. 879, br. 307., 9. 10. 1501).

³⁸ Stephanus Tartaro: lasso scuole S. Marci in qual sum ducati 10 e 30 dopieri lire 2,5 l'uno. Lasso scuole S. Maria Formosa dopieri 2 de lire 2 l'uno e ducati 2. Lasso scuola bombardieri dopieri 2. Lasso scola S. Marina ducato uno. Lasso Madonna de S. Lio ducato uno. Lasso Corpo Christo in contrada S. Severo dopieri 10 lire 2,5 l'uno (ASV, NT, b. 742, br. 58., 18. 7. 1513); Helena uxor Radi de Cataro: dimitto scuole Spirito Sancto, S. Trinitatis,

Hospitali, posljednja utočišta ostarijelih, bolesnih i napuštenih mletačkih stanovnika vjerske su ustanove u kojima su posljednje godine života proveli mnogi naši doseljenici. Iako je u Mlecima tijekom prošlosti djelovao velik broj hospitala, osnovanih i od državne vlasti i crkve, i od uglednih plemićkih ili građanskih obitelji, u oporukama se najčešće spominje i legatima obdaruje samo nekoliko najpoznatijih (SS. Giovanni e Paolo, S. Maria della Pietà, degli Incurabili, S. Antonino, S. Lazzaro dei Mendicanti).³⁹ Uz obdarivanje hospitala vezani su i legati namijenjeni za siromahe, posebice siročadi te za miraz djevojkama iz neimućnih obitelji. Većina pripadnika ove kategorije navodi se zajedničkim nazivljem *pauperes Christi, povere orfane, orfani, paupere donzelle* i slično, a obično im se podjeljuje manji novčani iznos ili poneki predmet iz oporučiteljeve pokretne imovine (odjeća).⁴⁰

Poseban oblik povezanosti imali su naši iseljenici sa svećenicima i redovnicima tamošnjih župnih crkava i samostana. Potrebno je spomenuti da je nemali dio tih duhovnih osoba također podrijetlom iz hrvatskih krajeva te da su mjesta njihova života i djelovanja neke od župnih crkava ili samostana u predjelu Castello. Svećenici (u jednom primjeru i kotorski biskup) i redovnici spominju se katkad kao osobe najvećeg povjerenja oporučitelja te se njima povjerava izvršenje njegove posljednje volje. U nekoliko primjera izriječno se navodi i rodbinska veza oporučitelja s obnašateljima svećeničkih službi i duhovnih zvanja u Mlecima te je i odluka da im se dopusti izvršenje oporučnih legata potpuno razumljiva.⁴¹ Mnogo češće hrvatski se svećenici i redovnici spominju kao svjedoci pri sastavljanju kotorskih oporuka. Porječu iz brojnih dalmatinskih gradova i s otoka (Krk, Pag, Zadar, Šibenik, Split, Dubrovnik, Kotor), nositelji su raznih službi i zvanja (kapelani, župnici, kanonici; dominikanski i franjevački redovnici), a mjestom djelovanja u Mlecima poglavito su vezani uz crkvene ustanove predjela Castello.⁴² Naposljetku, pri podjeljivanju legata često su (poglavito duhovne osobe u rodbinskoj vezi s oporučiteljem) obdareni novcem ili pokretninama, katkad uz obvezu držanja misa zadušnica za pokojnika i njegove pretke.⁴³

Corporis Christi, S. Benederti, S. Maria Formosa e S. Ursula solida 24 per cadauna (NT, b. 967, br. 154., 13. 3. 1512).

³⁹ Primjerice: Zuane fu Zorzi: lasso hospital S. Zuane Polo ducati 5 e ducati 5 a Pietà e ducati 5 Incurabili (ASV, NT, b. 1208, br. 448., 6. 5. 1541); Richa uxor ser Iohannis de Cataro: dimitto hospitali S. Antonii ducati 4 e pauperibus S. Lazzari ducati 2. Item hospitali Pietatis et Nazareth ducati 2 pro quolibet (NT, b. 876, br. 617., 8. 12. 1478).

⁴⁰ Primjerice: Nicolaus de Cataro: residuum dimitto pro anima mea alli poveri di Dio (ASV, NT, b. 911, br. 543., 13. 8. 1457); Trifon de Zuane: lasso a due donzelle orfane ducati 10 per una (NT, b. 647, br. 730., 21. 8. 1576); Damianus de Cataro: lasso ducati 100 de zeccha per maridar due povere donzelle (NT, b. 645, br. 227., 11. 8. 1576); Catarina fia Zorzi de Cataro: dimitto per loci pii, poveri vergognosi, poveri schiavi e ospedali ducato uno (NT, b. 288, br. 179., 28. 4. 1621).

⁴¹ Kotorski plemić Vicko Giacogna imenuje izvršiteljem oporuke kotorskog biskupa (ASV, NT, b. 6, fasc. I, str. 83-83', 30. 7. 1611); Pastorak Franjo i sin Andrijan, obojica dominikanci u Mlecima, izvršavaju oporuku Menzge, supruge Kotoranina Damjana (NT, b. 577, br. 95., 11. 6. 1530), a istu obvezu preuzima za svoju sestru Mariettu svećenik Stjepan (NT, b. 71, br. 143., 1. 9. 1498).

⁴² Primjerice: Petar iz Paga je župnik crkve S. Giovanni Novo (ASV, NT, b. 408., br. 41, 12. 11. 1513); Jeronim Šibenčanin svećenik je crkve S. Severo (NT, b. 1084, br. 193., 26. 7. 1556), Antun Novello crkve S. Martino (NT, b. 11, br. 358., 6. 8. 1580), a Dominik iz Krka je mletački kanonik (NT, b. 927, br. 26., 15. 9. 1542).

⁴³ Stephanus condam Nicole de Cataro: residuum dimito Catarine uxore mea et post mortem in fratrem Augustinum ordinis SS. Iohannis et Pauli filium meum (ASV, NT, b. 272, br. 637., 28. 1. 1523); Novellus condam

Kotorani i hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna

Razmatranje vjerskog života Kotorana u Mlecima nemoguće je bez ukazivanja na njihovu ulogu u višestoljetnom djelovanju vodeće ustanove u okupljanju hrvatske iseljeničke skupine - bratovštine sv. Jurja i Tripuna (*Scuola dei SS. Giorgio e Trifone, Scuola degli Schiavoni, Scuola Dalmata*).⁴⁴ Osnovana 1451. godine kao mjesto okupljanja doseljenika s mletačkih posjeda na istočnojadranskoj obali, bratovština je tijekom proteklih stoljeća okupljala poglavito doseljenike iz dalmatinskih gradova, ali bila je otvorena i za doseljenike iz drugih, nemletačkih dijelova i unutrašnjosti Hrvatske. Smatra se da su pretežitom ulogu pri službenom osnutku udruge (24. III. 1451) imali upravo Kotorani, koji su tijekom toga razdoblja činili najbrojniji dio hrvatskoga iseljeničtva u gradu na lagunama. Na tu činjenicu upućuje i jedno od imena bratovštine posvećene vodećem kotorskom svecu i zaštitniku sv. Tripunu. U prvom stoljeću djelovanja bratovština je imala sjedište u crkvi sv. Ivana od Hrama (*S. Zuane del Tempio*), nazivanom (prema obližnjoj ulici) još i crkva sv. Ivana od Furlana (*S. Zuane dei Furlani*). U toj je crkvi hrvatska udruga imala pravo korištenja četiri grobnice za pokop svojih bratima i jedan oltar posvećen sv. Jurju. U vrijeme najjačeg inženiteta hrvatskih prekojadranskih iseljavanja (sredina XVI. st.) bratovština je bila na vrhuncu svoje gospodarske moći. Stoga je, ali i zbog neslaganja s priorom crkve sv. Ivana od Hrama, odlučeno da se podigne vlastito sjedište. Odabrano je mjesto u neposrednoj blizini templarske crkve, uz četvrt zvanu prema hrvatskim iseljenicima *Fondamenta dei Schiavoni*. Gradnja je dovršena 1551. godine, a u unutrašnjost crkve smješteno je (gdje se i danas nalazi) najvrijednije umjetničko blago bratovštine: ciklus slika s prizorima iz života svetaca-zaštitnika udruge (sv. Jurja, sv. Tripuna, sv. Jeronima), rad glasovitog mletačkog renesansnog majstora Vettorea Carpaccia.

Tijekom svih proteklih stoljeća Bokelji su imali pretežit udio u članstvu bratovštine, obnašajući vodeće dužnosti u njezinim upravnim i izvršnim tijelima. Podaci o zastupljenosti Kotorana u vrhovnim tijelima bratovštine sadržani su u temeljnim arhivskim spisima: u knjigama izvješća o godišnjim skupštinama (*Capitolare grande*) i u knjigama godišnjih prihoda i rashoda (*Libri conti e spese*) udruge. Premoć Kotorana u vodstvu udruge najizrazitije potvrđuje popis njezinih vodećih dužnosnika - *gastalda (guardian grande)*,⁴⁵ a neki su najvišu dužnost obnašali u nekoliko mandata. Blisku povezanost Kotorana i hrvatske bratovštine dokazuju i brojni oporučni navodi u kojima se iseljenici iz grada Sv. Tripuna različitim željama i odredbama obraćaju predstavnicima

Michaelis: dimitto prete Domenico nepoti meo ufficiale ad Castellum scudum unum aurum (NT, b. 968, br. 391., 19. 8. 1527); Catarina Montanello de Cataro: commissario sia prete Marco d'Antivari beneficiario ecclesie S. Maria Formosa. Dimitto Marco presbitero unam cultram biavam fustagnum rubeo ut celebrat messe S. Gregorii (NT, b. 937, br. 245., 21. 7. 1524).

⁴⁴ Podrobnije o povijesti bratovštine vidi najvažnija djela: G. Perocco, *Carpaccio nella Scuola di s. Giorgio degli Schiavoni*, Venezia, 1964.; isti, *Guida alla Scuola Dalmata dei Santi Giorgio e Trifone (detta San Giorgio degli Schiavoni)*, Venezia, 1984.; *Le Scuole di Venezia* (a cura di T. Pignatti), Milano 1981, str. 99-118; S. Gremigna - A. Perissa, *Scuole di arti mestieri e devozione a Venezia*, Venezia, 1981.

⁴⁵ Sigurno potvrđeni *gastaldi* bratovštine iz Kotora jesu: Juraj (1496.), Stjepan Tartaro (1508), Ivan pok. Šimuna (1621., 1627., 1634.-1635.), Dominik Vickov Tosetto (1626.), Tripun Bolica (1631.), Petar pok. Tripuna (1636.), Vicko Tosetto pok. Dominika (1642.), Vicko Galli pok. Tripuna (1695., 1699.), Antonio Galli (1710., 1719., 1724., 1728., 1737., 1742.), Pasqualin Galli (1713.), Kristofor Galli (1717.), Pavao Galli (1755.). Vidi: G. Perocco, *Carpaccio nella Scuola di San Giorgio degli Schiavoni*, str. 233-235.

udruge. Jedan od najčešćih navoda iskazivanje je želje za sahranom u grobnicama u sjedištu bratovštine. U oporukama pisanim do sredine i kraja XVI. stoljeća, iako se kao posljednje počivalište određuje templarska crkva - kao mjesto sahrane izričito imenuju grobnice bratimske udruge hrvatskih iseljenika.⁴⁶ U ponekom slučaju, kad bratim za posljednje počivalište odabere grobnicu neke druge mletačke crkve (poglavito u predjelu Castello), kao znak povezanosti s matičnom bratimskom udrugom oporučnim navodom određuje se sudjelovanje članova bratovštine u posljednjem ispraćaju oporučitelja te im se kao prinos (*elemosina*) daruje skromna novčana svota.⁴⁷ Određujući posljednje počivalište, paljenje voštanica i služenje misa zadušnica u sjedištu bratovštine, brojni Kotorani upućuju udruzi određenu novčanu svotu za podmirenje troškova pogreba i isplatu svećenika, a vrela bilježe i imenovanje hrvatske udruge glavnim i jedinim nasljednikom cjelokupnih oporučiteljevih dobara.⁴⁸ Bratovštini se katkad u oporukama imućnijeg dijela doseljenika, ostavljaju i nekretnine u gradu (kuće) ili u venetskoj agrarnoj okolini (zemljišni posjedi). Tako, primjerice, bogati kotorski poduzetnik Pavao de Speranza daruje bratovštini obje svoje kuće smještene u predjelu Castello u blizini crkve S. Iseppo. Predstavnici udruge dužni su svake godine dio prihoda koji će steći iznajmljivanjem kuća i stanova darovati za miraz djevojkama iz obitelji siromašnih kotorskih bratima.⁴⁹ Spomenuto je već veliko zemljišno imanje koje je u selu Roncha posjedovao trgovac Damjan Lovu. Imenujući glavnom nasljednicom tih imanja suprugu Lukreciju, Lovu određuje da nakon njezine smrti cijeli posjed pripadne hrvatskoj bratovštini. Zauzvrat su hrvatski bratimi obvezatni plaćati dnevne mise u spomen na pokojnika u crkvi S. Francesco dela Vigna te istom samostanu davati 25 dukata godišnje.⁵⁰ Odredba Pavla de Speranza o darivanju miraza siromašnim kotorskim djevojkama nije usamljena. Sličnu odredbu, za izvršenje koje moraju pobrinuti predstavnici udruge, izriču i drvodjelski majstor Pasqualin Stjepanov (daruje 50 dukata) i državni službenik Vicko Barboni (daruje 100 dukata).⁵¹

⁴⁶ Primjerice: Polo di Biasio di Speranza: corpo mio sia sepolto in la archa della Scuola et fraterna mia de S. Zorzi apresso S. Zuane di Furlani (ASV, NT, b. 143, br. 63., 2. 9. 1554); Damianus de Naralis: sepelire in sepulchris scole S. Georgii in ecclesia S. Iohannis Battiste dalmatorum (NT, b. 131, br. 179., 14. 11. 1494); Stephanus condam Stephani: sepelire in cimiterio S. Iohannis a Templo (NT, b. 786, br. 167, 23.5.1528); Stefano de Nicolo: corpo mio sia sepolto nelle arche della nostra scuola de S. Zorzi di Schiavoni (NT, b. 11, br. 390., 24. 3. 1579); Anna uxor Novelli de Cataro: sepelire ad scola S. Georgii nationis Schiavorum (NT, b. 968, br. 505., 21. 6. 1529).

⁴⁷ Primjerice: Damianus Lovu: sepolto a S. Francesco della Vinea accompagnato dalla mia scuola de S. Zorzi di Schiavoni (ASV, NT, b. 209, br. 153., 1. 5. 1556); Lucia uxor Philippi de Cataro: corpus sepelire ad S. Domenico. Voglio asociatur corpus meus scola S. Georgii cui dimitto ducato uno (NT, b. 577, br. 210., 28. 2. 1528); Vincenzo condam Damiani Barboni: sepolto in S. Fantin accompagnato della scuola delli Schiavoni (NT, b. 655, br. 680., 25. 5. 1567).

⁴⁸ Novellus de Cataro: residuum dimitto scole S. Georgii nationis sclavorum pro missis et elemosinis (ASV, NT, b. 968, br. 391., 19. 8. 1527); Philippus condam Alexii de Lesevich districta Catari: sepelire ad scola S. Georgii cui scole dimitto pro sepultura ducati tre (NT, b. 577, br. 135., 17. 2. 1528); Stephanus Tartaro: lasso alla scuola mea de S. Zorzi et Triphone ducati 10 e dopieri 12 de lire 2,5 l'uno (NT, b. 1200, br. 150., 5. 11. 1514); Helena Boico relicta Stephani Tartari: lasso alla scuola de S. Zorzi di Schiavoni a S. Zuane di Furlani ducati 10 (NT, b. 190, br. 225., 7. 3. 1530); Petrus de Cataro: legavit scole S. Georgii de Dalmatinis seu in ecclesia S. Iohannis a Templo omne illud quod mihi spectat ad cameram armamentorum (ASD, Catastico, str. 71-72, 21. 7. 1487).

⁴⁹ ASV, NT, b. 143, br. 63., 20. 1. 1564.

⁵⁰ ASV, NT, b. 209, br. 153., 1. 5. 1556.

⁵¹ ASV, NT, b. 277, br. 322., 11. 12. 1558; b. 655, br. 680., 25. 5. 1567.

Veze kotorskih iseljenika s domovinom

Najveći broj kotorskih iseljenika nalazio je u Mlecima trajno utočište. Ondje su zasnivali obitelj i dom, zapošljavali se u uvijek traženim i produktivnim djelatnostima te s vremenom prekidali svaku vezu s rodnim krajem. Njihovi su potomci (poglavito oni rođeni u mješovitim brakovima) podizani i odgajani isključivo u mletačkoj sredini te su se vrlo bezo asimilirali i gubili sjećanje na matično podrijetlo svojih predaka. Ipak, sraz s novom sredinom i ljudima, drukčijim običajima i načinom života, nisu nužno značili prestanak domovinskih veza svih iseljenih Kotorana. Arhivska vrela svjedoče da je nemali broj - često i onih koji su trajno napustili svoju domovinu - zadržavao konkretne veze s članovima obitelji, rodbinom, prijateljima i poznanicima u rodnom kraju. Oporuke kotorskih iseljenika sadrže brojne podatke o njihovim posjedima, nekretninama i pokretnoj imovini, pravima i potraživanjima, poslovnim vezama i kontaktima koje izravnim (vlastitim povremenim odlaskom) ili neizravnim (putem posrednika) vezama ostvaruju u kraju iz kojega su potekli. Najčvršći dokaz povezanosti i održavanja veza iseljenika s domovinom jesu podaci o različitim vrstama imovine koju posjeduju u svome matičnom mjestu. Te se nekretnine spominju u kotorskim oporukama pri razdiobi imovine članovima obitelji i rodbine. Riječ je o dijelu oporučiteljeve obitelji koja je trajno ostala u domovini i ti su njihovi odvjetci, mahom oni koji su s oporučiteljem u najbližem srodstvu, imenovani glavnim nasljednicima toga dijela iseljenikove imovine.³³ Da bi bili sigurni da njihova imovina u domovini neće propasti ili se prodati nekoj trećoj osobi, oporučitelji su katkad ostavštine članovima obitelji uvjetovali obvezom njihova trajnog ostanka u mjestu u kojem se nalaze posjedi. Tek iznimno, primjerice ako zbog konkretnih vojno-političkih prilika u domovini (turska osvajanja) član obitelji ne može ostati na matičnom imanju, dopušta mu se i novčano potpomaže njegov dolazak na siguran mletački teritorij.³⁴

Jedan od najizraženijih oblika iskazivanja svijesti o domovinskom podrijetlu i etničkoj pripadnosti hrvatskoga iseljeničtva u Mlecima jest njihov odnos prema vjerskim ustanovama u domovini, potvrđen iskazivanjem želje za pokopom u domovini i oporučnim legatima namijenjenim crkvama, samostanima, bratovštinama, hospitalima i konkretnim duhovnim osobama.³⁴ Tako je primjerice, odredba o sahrani u Kotoru sadržana u oporuci Petra Kosomrića koji za svo-

³³ Primjerice: Jerolim pok. Nikole ostavlja polovicu svojih posjeda u Kotoru supruzi Lukreciji, a polovicu bratu Josipu (ASV, NT, b. 623, br. 288., 28. 2. 1559); nećak Rado glavni je nasljednik posjeda Luke pok. Alegreta, smještenih u kotorskom okružju (NT, b. 753, br. 97., 20. 8. 1510); Marija pok. Ivana namijenjuje zemljišta u Luštici nećacima Radi i Nikoli (NT, b. 44, br. 259., 16. 10. 1529); kći Margareta i nećaci nasljednici su 2,5 padovanskih kampa u kotorskom zaleđu, posjednik kojih je Stjepan Milević (NT, b. 127, br. 101., 22. 5. 1534); padron broda Stjepan Nikolin ostavlja posjede *nel contado di Cataro* bratu Andriji i njegovim sinovima (NT, b. 11, br. 390., 24. 3. 1579).

³⁴ Primjerice: Stjepan Tartaro dariva bratu Iliji upravljanje i uživanje prihoda sa posjeda u Kotoru. Ukoliko Turci osvoje kotorsko okružje dozvoljava Iliji napuštanje posjeda i Kotora; prihvaća njegov dolazak u Mletke zajedno sa ostalim članovima obitelji i doznauče mu godišnji prihod od 12 stara žita i jednog barila vina. Ilijin boravak u Mlecima i njegovo izdržavanje trajat će samo dok traju turske provale, a po njihovom okončanju obvezan je vratiti se u Kotor (ASV, NT, b. 1200, br. 150., 5. 11. 1514).

³⁵ O tome vidi moj rad *Legati hrvatskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama u domovini*, *Croatica christiana periodica*, god. XVIII., br. 31., Zagreb 1993., str. 49-145.

je posljednje počivalište odabire "grobnicu svojih predaka."⁵⁵ Katorske vjerske ustanove obdaruju oporučnim ostavštinama pripadnici uglednih plemićkih obitelji. Tako Jerolim Bizanti pok. Frane dariva samostanu klarisa Gospe od Anđela znatnu novčanu svotu od 300 dukata uz uvjet da redovnice tog samostana mole za spas njegove duše.⁵⁶ Sadržajem su raznovrsne i visinom legata znatne ostavštine koje kotorski plemić i guvernadur Tripun Bolica ostavlja za nabožne svrhe i crkvene ustanove rodnoga grada. Spominjući u nekoliko navrata siromahe (*poveri di Christo*) grada Kotora, Tripun dariva ustanovama koje se brinu za njihovo zbrinjavanje 10 dukata, koje im moraju isplatiti njegovi glavni nasljednici (braća), te prihode od utjerivanja različitih dugova. Tripun, nadalje, spominje posjede kojima raspolaže u Kotoru i okolici te dio ostavlja bratovštinama Presvetog Sakramenta i Gospe od Karmena (sjedište u crkvi sv. Josipa) u Kotoru.⁵⁷ Predstavnik treće ugledne kotorske plemićke obitelji - doktor prava Jerolim Buća pok. Alvisea - obdaruje kotorsku dominikansku crkvu sv. Nikole, a franjevački samostan i crkvu sv. Bernardina spominje i dariva zemljišnim česticama u kotorskoj okolici Damjan pok. Rade.⁵⁸ Pravu riznicu podataka o brojnim crkvama, samostanima, bratovštinama i hospitalima u Kotoru, Perastu i Prčnju donosi oporuka admirala kotorske luke Tripuna Luke Lukovića (1585-1656) iz Prčnja, člana ugledne i pomorskom tradicijom poznate obitelji, a njezini brojni odvjetci tijekom prošlosti činili su elitni sloj hrvatske iseljeničke skupine u Mlecima. Nabrajajući niz bokeljskih vjerskih ustanova kojima namjenjuje dio svoje imovine, Tripun spominje i daruje kotorsku bratovštinu Tijela Kristova sa sjedištem u stolnoj crkvi sv. Tripuna novčanom svotom od deset dukata. Istu svotu ostavlja i drugim važnim vjerskim ustanovama grada Kotora: glasovitoj bratovštini bokeljskih mornara, redovnicima samostana sv. Klare, redovnicima samostana sv. Franje izvan gradskih zidina kod izvora Gurdić te ženskom franjevačkom samostanu sv. Križa unutar Kotora. Izražavajući, zatim, želje da se za spas njegove duše održe mise zadušnice, Tripun kao mjesta gdje će se one održati navodi crkve sv. Tripuna, sv. Klare, sv. Križa te franjevačku Gospinu crkvu na Gurdiću. U svakoj od tih crkava održat će se ukupno 50 misa, dok se jednak broj misa određuje se i za crkve u Perastu i Prčnju.⁵⁹ Katorski iseljenici prisjećaju se crkvenih ustanova i u gradovima udaljenim od mjesta njihova matičnog podrijetla te i njih obdaruju. Tako, primjerice, Lucija supruga Filipa iz Kotora daruje crkvi sv. Marije u Baru 10 dukata za izradbu srebrenog kaleža s pliticom.⁶⁰ Kotoranin Rade Mihovilov dariva crkvi sv. Nikole u Baru skromnu svotu od jednog dukata, a neznatno veću svotu (4 dukata) namjenjuje crkvi sv. Marije u Hvaru.⁶¹

⁵⁵ Kosomrić u oporuci spominje i obdaruje crkvu *S. Maria del Punto* izvan gradskih zidina. Novac stečen prodajom njegove odjeće utrošit će se dijelom za izradbu raspela u crkvi sv. Križa, dijelom za pomoć siromasima hospitala sv. Duha, dok će se preostatom pripomoći dogradnja tog hospitala (ASV, NT, b. 672, br. 97., 1. 9. 1492.).

⁵⁶ Isti dariva 300 dukata samostanu sv. Mihovila u Dubrovniku (ASV, NT, b. 89, br. 84., 17. 2. 1578).

⁵⁷ ASV, NT, b. 123, br. 27., 29. 12. 1635.

⁵⁸ ASV, NT, b. 82, br. 38., 19. 4. 1649); b. 408, br. 91., 14. 3. 1508.

⁵⁹ ASV, NT, b. 122, br. 38., 18. 11. 1656.

⁶⁰ ASV, NT, b. 577, br. 210., 28. 2. 1528.

⁶¹ ASV, NT, b. 143, br. 2, 2.5. 1516.

Istaknuti Kotorani u Mlecima: umjetnici, književnici i odvjetci plemićkih obitelji

Tijekom prošlih stoljeća Mletke su pohodili brojni istaknuti Kotorani, umjetnici najrazličitijih vještina, književni stvaraoci, tiskara, kulturni djelatnici i intelektualci. Neki od njih dolazili su u grad na lagunama samo na kraće vrijeme, ondje učili ili usavršavali svoja znanja i vještine, a potom se vraćali u domovinu, šireći hrvatskim jugom kulturne utjecaje europskoga zapada. Neki su pak u Mlecima ostajali niz godina ili trajno te su svojim aktivnim sudjelovanjem u stvaralaštvu i umjetničkim tokovima pridonosili razvoju i bogaćenju mletačke kulturne baštine. Tako se potkraj XV. stoljeća (1494.) spominje klesar Toma za kojega vrela kazuju da je djelovao zajedno s dubrovačkim majstorima. Početkom XVI. stoljeća (1503.) klesar Luka Petrov djeluje na izradbi renesansnih vratnica središnje dvorane ugledne mletačke bratovštine S. Marco, a njezinom je članstvu i sam pripadao. Klesarske ukrase potom je radio na mletačkim crkvama S. Maria dei Miracoli, S. Giovanni Elemosinario i S. Fantino.⁶² U drugoj polovici XV. stoljeća u Mlecima je aktivan rezbarski majstor Mihovil Kotoranin, a u drugoj polovici istoga stoljeća vrela bilježe djelovanje kotorskih zlatara Jakova Paline, Luke Damjanova i Mihovila.⁶³ Odvjetci vodećih kotorskih plemićkih obitelji često su i zbog više različitih razloga (školoвање, gospodarsko poslovanje) pohodili Mletke. U nizu imena vodeće mjesto ipak pripada Zagurevićima, koji su - za razliku od većine iseljenih plemićkih obitelji s istočnojadranske obale - stekli status punopravnih mletačkih plemića. U Mletke doseljavaju sredinom XV. stoljeća, a tijekom iduća dva stoljeća ističu se u mletačkoj vojnoj službi, sudjelujući u gotovo svim ratovima koje je Republika vodila za svoje posjede u Dalmaciji i na Levantu. Status mletačkih građana stječu 1504. godine. Godine 1646. braća Jerolim Petar i Vicko primljeni su u mletačko plemstvo. U XVIII. i početkom XIX. stoljeća istakli su se Petar (I) Antonio (1733.-1806.), štovatelj pjesničke riječi, koji je dao preurediti crkvu S. Maurizio u kojoj se nalazila obiteljska grobnica. Njegov brat Petar (II.) Marko, književnik i filozof 1777. stječe biskupsku stolicu u venetском gradu Cenedi (danas: Vittorio Veneto), odakle je 1783. premješten za biskupa u Vicenzu (umro 1810.). Sjedište Zagurevića u Mlecima nalazilo se u središnjem mletačkom predjelu S. Marco, u župi S. Maurizio. Ondje se uz ulicu, kanal i most nazvan njihovim imenom (*Calle Zaguri, Fondamenta Zaguri, Ponte Zaguri*), nalazila njihova palača (*palazzo Zaguri*), koja je kasnije dospjela u vlasništvo mletačke plemićke obitelji Corner (*palazzo Corner Zaguri*). U neposrednoj blizini crkve S. Maurizio i palače Zaguri nalazilo se i sjedište nekadašnje bratovštine doseljenika iz mletačkih posjeda u Albaniji (*Scuola dei Albanesi*), posvećene sv. Mauriciju. Smatra se da su upravo Zagurevići - doseljenici s područja Mletačke Albanije - imali pretežitu ulogu pri osnivanju te "nacionalne bratovštine" te je znatno novčano potpomagali.⁶⁴ Osim Zagurevića u gradu na lagunama je živio i djelovao i nemali broj odvjetaka drugih kotorskih plemićkih obitelji. Boravili su ondje najčešće privremeno i vraćali se nakon nekog vremena u rodni grad. Tako se iz obitelji Bolica spominje kotorski poslanik u Mlecima Nikola Tripov (1451-1452. god.), a Nikola Bolica studirao je i predavao pravo na vodećem sveučilištu Republike - u Padovi (1549. god.). Potkraj istog stoljeća Nikola Antunov Bolica obnašao je dužnost

⁶² C. Fisković, *Hrvatski umjetnici u Mlecima*, Mogućnosti, god. III., br. 1., Split, 1956., str. 7.

⁶³ C. Fisković, nav. dj., str. 17; ASV, NT, b. 71, br. 131., 12. 10. 1478. (oporuka zlatara Mihovila). God. 1511. spominje se draguljar (*zocliere*) Mihovil pok. Damjana (NT, b. 63, br. 81., 1511.).

⁶⁴ G. Lorenzetti, *Venezia e il suo estuario*, Trieste, 1974., str. 521; G. Tassini, *Carisità veneziane*, Venezia, 1990., str. 185-186.

rektora pravnik i profesora na istom sveučilištu. Studij teologije završio je u Padovi i svećenik Marin Bolica (1603.-1643.), tajnik papinskoga nuncija, podučavatelj mladeži u Mlecima te vrstan pjesnik latinskog stiha kojeg su štivali onodobni mletački književnici. Iz roda Bolica Grbičić potječe Frano (1583.-1653.), poslanik grada Kotora u Mlecima i nositelj mletačkoga viteškog naslova Sv. Marka, a Ivan Bolica Kokoljić (umro oko 1674.) je pravo studirao u Padovi i ondje 1645. godine obnašao službu savjetnika studenata iz Dalmacije.⁶⁵

Vrela bilježe nazočnost više odvjetaka kotorske obitelji Buća na mletačkom području. Neki od njih djeluju kraće kao službeni diplomatski poslanici, neki visokoškolsko obrazovanje stječu na padovanskim fakultetima, a poneki svoja književna djela pripremaju za objavljivanje u mletačkim tiskarama.⁶⁶ Posebno su, nadalje, bogate kulturne veze i nazočnost u Mlecima odvjetaka kotorske obitelji Bizanti. Tako je humanist i pjesnik Ilija Tripun Bizanti (oko 1480. - oko 1530.) studij filozofije završio u Padovi te potom djelovao u Mlecima kao učitelj djece humanističkog pisca Girolama Donata. Kretao se u najistaknutijim onodobnim književnim krugovima, dopisivao se s Lodovicom Ariostom i često bio spominjan u pjesničkim djelima mletačkih književnika. Nakon studija prava u Padovi u mletačkim se humanističkim krugovima kretao i pjesnik Juraj Bizanti (oko 1490. - oko 1560.), objavivši ondje (1522.) kanconijer *Rime amorose*, najraniju pjesničku zbirku naših autora na talijanskom jeziku. Antun Bizanti (1683.-1742.) nakon studija prava u Padovi dalje je živio u Mlecima, gdje je prijateljevao s poznatim književnikom i bibliofilom Apostolom Zenom. Provodeći mnoge dane u prebogatim mletačkim arhivima i knjižnicama, skupio je brojne podatke (u rukopisu) o povijesti rodnoga kraja. Tijekom 40-ih godina XVIII. stoljeća studij filozofije i teologije pohađa u Padovi Grgur Bizanti (1720.-1790.) te potom u Mlecima sastavlja diplomatski elaborat koji je Republika uputila papi Benediktu XIV.⁶⁷ Teško je nabrojiti sve zaslužne Kotorane koji su održavali učestale veze s gradom na lagunama i djelovali u njemu. Potrebno je ipak spomenuti i Tripuna Vračena (1692.-1783.), koji je šest desetljeća obnašao odgovornu službuavnog savjetnika Republike. Slovio je kao bibliofil, zaštitnik i poticatelj književnog i kulturnog stvaralaštva, a smatra se da je na njegov poticaj opat Alberto Fortis krenuto na put po Dalmaciji.⁶⁸

Zaključak

Završavajući razmatranje o nazočnosti, životu i djelovanju Kotorana u Mlecima može se istaknuti nekoliko osnovnih zaključnih postavki.

U sklopu višestoljetnog proces migracija sa istočnojadranske obale u Mletke iseljanici s kotorskog područja zauzimaju pretežito mjesto u sveukupnoj brojčanoj razdiobi hrvatske iseljeničke skupine. Najjači intenzitet useljavanja u Mletke zbiva se od druge polovice XV. do kraja XVI.

⁶⁵ O spomenutim članovima obitelji Bolica usporedi: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. II., Zagreb, 1989., str. 108-114.

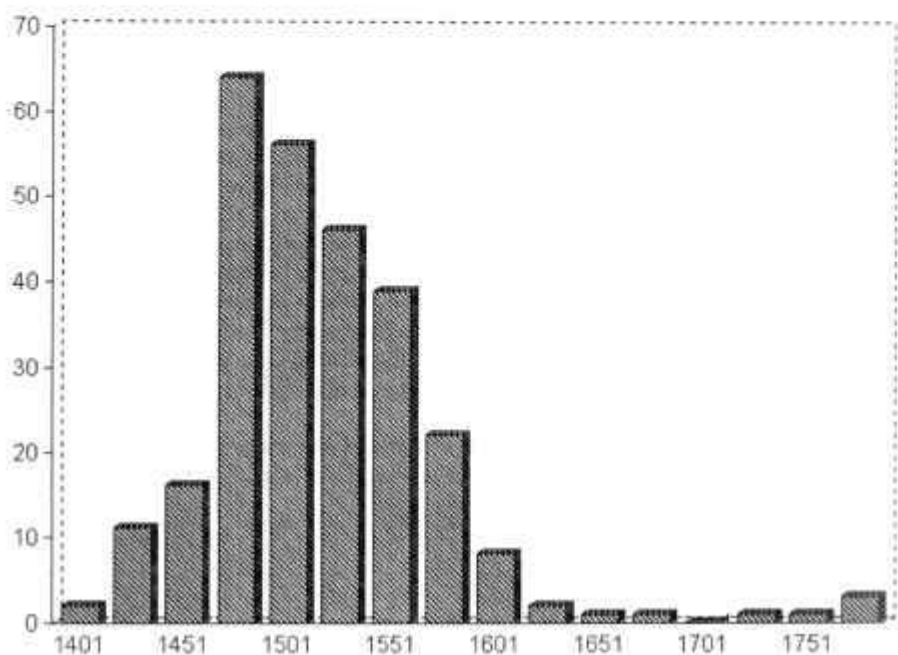
⁶⁶ Jeronim Buća spominje se kao lektor građanskog prava u Padovi (1532.); trgovac Miho poslanik je raškog kralja Mlecima u svezi s postizanjem saveza protiv Carigrada (1350.); kanonik Vicko poslanik je u izaslanstvu Paštrovića Mlecima u svezi s postizanjem crkvene unije (1637.); teolog Dominik (oko 1480. - oko 1560.) svoja djela tiska u Mlecima i dr. (Usporedi: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. II., str. 410-417.)

⁶⁷ O spomenutim članovima obitelji Bizanti usporedi: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. I., Zagreb 1983., str. 790-794; I. Banac - S. Prosperov Novak - B. Sbutega, *Stara književnost Boke*, Zagreb, 1993., str. 7-12.

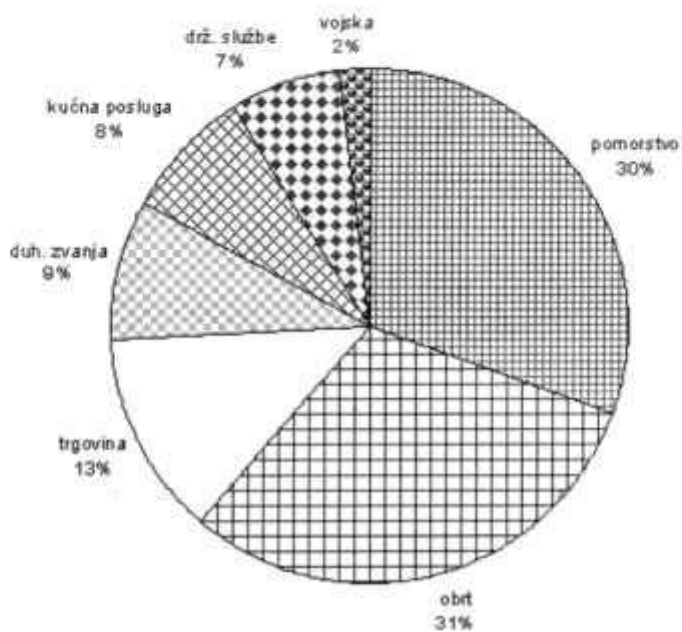
⁶⁸ I. Banac - S. Prosperov Novak - B. Sbutega, nav. dj., str. 68-69.

stoljeća, što se poklapa s istovrsnim procesom hrvatskih prekojadranskih iseljavanja. Vanjske okolnosti boravka i životnog svakodnevlja kotorskih iseljenika sukladni su s okolnostima u kojima su živjeli ostali hrvatski doseljenici. Stoga Kotorane ponajviše nalazimo zaposlene u zanimanjima tradicionalnim za hrvatsku obalu, a ta zanimanja su u svim stoljećima bila izrazito tražena u Mlecima (pomorstvo, brodarstvo, obrti). Bitan faktor okupljanja hrvatskih doseljenika u Mlecima, pa tako i Kotorana, jest mjesto njihova svakodnevnog obitavanja, najčešće u župama u četvrti istočnog gradskog predjela Castello. Svakodnevje izraženo u privatnosti i obiteljskom životu iseljenika istovjetno je načinu života i ponašanja svakog onodobnog stanovnika. Za ovo istraživanje posebno je značajno utvrđivanje učestalosti i oblika međusobne komunikacije kotorskih i ostalih pripadnika hrvatskoga iseljeničtva. Povezanost Kotorana s domovinom izražava se brojnim oporučnim navodima crkvenih ustanova u domovini, a to je ujedno i dragocjen izvor za bolje poznavanje kulturne prošlosti hrvatskoga juga. Istaknuto mjesto u istraživanju pripada i hrvatskoj Bratovštini sv. Jurja i Tripuna u Mlecima, a njezini su osnivači upravo bokeljski iseljenici. Kotorani su i najdjelatniji članovi i obnašatelji vodećih dužnosti u upravi udruge, a njihove su darovnice i potpora omogućili gospodarsko blagostanje i kulturno uzdizanje bratovštine. Naposljetku, spomen kotorskih umjetnika, književnika te odvjetaka istaknutih plemićkih obitelji sastavnica su bez koje bi bila nepotpuna slika o višestoljetnoj povezanosti Kotora s Mlecima.

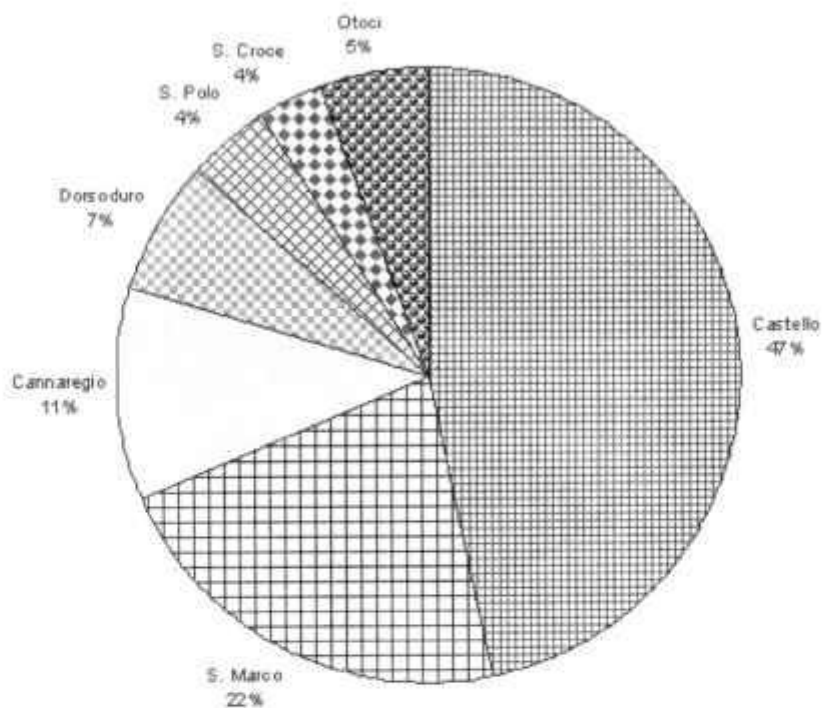
Na kraju svega može se zaključiti da je nazočnost, život i djelovanje Kotorana u Mlecima jedna od najvažnijih i temeljnih sastavnica proučavanja hrvatsko-mletačkih povijesnih i kulturnih veza i prožimanja tijekom prošlih stoljeća.

Prilog 1.: Broj Kotorana u Mlecima prema oporukama 1402.-1794. god.

Prilog 2.: Zanimanja Kotorana u Mlecima.

Prilog 3.: Mjesta stanovanja Kotorana u Mlecima.

Summary

Emigrants from the town of Kotor in Venice

The introduction of this scientific article gives a short survey of historiographic contributions regarding a study of the relations between Kotor and Venice. It emphasizes the outstanding role of emigrants from the region of Kotor during the complex, polycentennial Croatian migration across the Adriatic. The biggest intensity of the emigration from Kotor took place from the middle of the 15th century until the end of the 16th. The emigrants from Kotor were mostly employed with seamanship and industry, and the part of Venice they inhabited was the borough Castello - for centuries the leading place where emigrants from all parts of Croatia used to assemble. While analysing everyday life of these emigrants (household, family, friendly connections and acquaintances) the author emphasizes the very frequent communication between the Kotorians and the Croatian emigrants. The connection between the Kotorians and their homeland is stressed through countless testimonial statements by religious institutions in the homeland and is therefore at the same time a precious source for knowledge of the cultural past of South-Croatia. Special attention in this research is given to the Brotherhood of St. George and Tripun in Venice, because its founders and most active members were from Kotor. At the end of this article follows a list of Kotorian artists, authors and lawyers from noble families that lived in Venice.